

Mijnwerkerstaal in Nederland en Vlaanderen

Ton van de Wijngaard

Inleiding

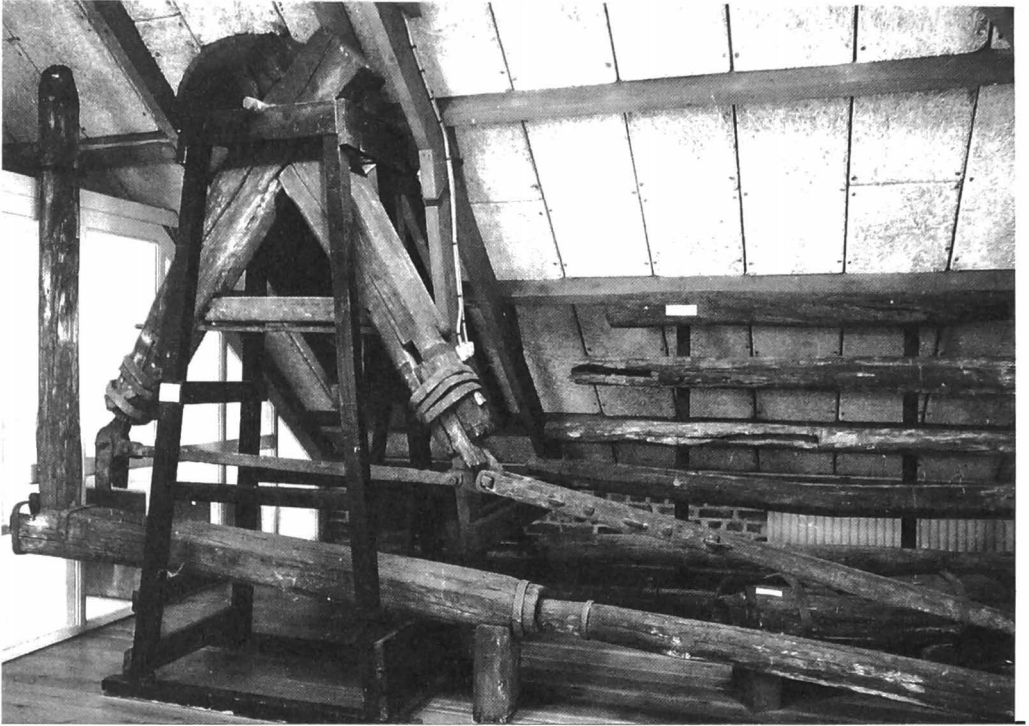
In 1974 werden de laatste 2 mijnen in Nederlands Limburg gesloten en in 1992 ging in Belgisch Limburg als laatste de mijn in Zolder dicht. Met die sluiting kwam een einde aan een periode die ongeveer 100 jaar een duidelijk stempel heeft gedrukt op het economische, maatschappelijke en culturele leven in deze twee provincies. Voor de beide Limburgen geldt dat de grootschalige ontginning van koollagen pas dateert van het einde van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste. De mijnbouwterminologie is dus, in tegenstelling tot veel andere vaktalen, overwegend van jonge datum. Maar ook op andere punten wijkt ze af van het traditionele patroon. Het begrip mijnbouwtaal is bijvoorbeeld de overkoepelende term voor verschillende beroepen die we binnen de mijn aantreffen: dat van de houwer, van de stutter, van de schietmeester, enzovoorts.

In 1989 is deze vaktaal vastgelegd in een aflevering van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* (WLD). (Noot 1) De materiaalverzameling en enquêtering daarvoor heeft plaatsgevonden in de eerste helft van de jaren tachtig van de vorige eeuw. Toen waren er nog volop mijnwerkers – ook in Nederlands Limburg – die het mijnbedrijf van dichtbij hadden meegemaakt.

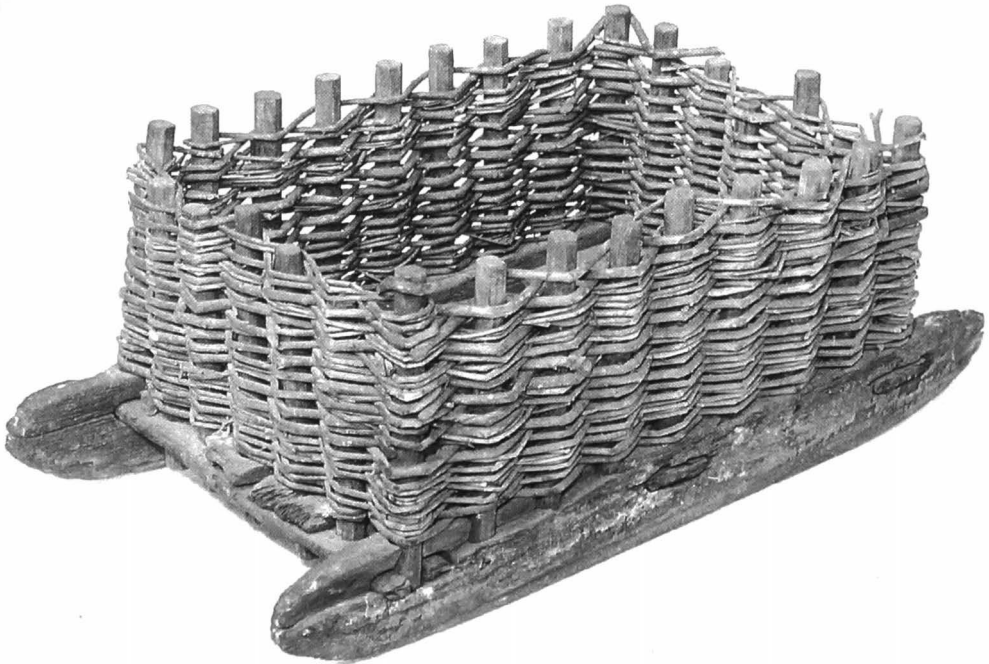
189

1. Het gebied

Het Nederlands Limburgse en het Belgisch Limburgse mijnbouwgebied zijn onderdeel van hetzelfde steenkoolbekken. Het strekt zich uit van de omgeving van Aken in Duitsland via het zuiden van Nederlands Limburg tot in de buurt van Antwerpen in het westen. In het daar meer ten zuiden van gelegen steenkoolbekken vinden we de mijnbouwgebieden van Luik en van de Borinage. Meer noordelijk in Nederlands Limburg loopt nog een ander steenkoolgebied. Daar is men in de jaren zestig in Vlodrop nog begonnen met het aanleggen van een nieuwe

'Pompenwerck', afkomstig uit het mijnbouwgebied rond Kerkrade

'Hond(t)' voor het ondergrondse transport van de kolen, afkomstig uit het mijnbouwgebied rond Kerkrade

mijn, de Beatrix, maar die is nooit in exploitatie genomen. In de beide Limburgen bevonden zich in totaal 19 mijnen waarvan 7 in Belgisch Limburg en 12 in Nederlands Limburg. In Belgisch Limburg waren dat van west naar oost de mijnzetels van Beringen, Zolder en Houthalen, de gemeente Genk met de mijnzetels van Zwartberg, Winterslag en Waterschei en de meest oostelijke mijn in Eisden. In Nederlands Limburg bevonden zich twaalf mijnen. Daarvan waren er acht particuliere mijnen en vier staatsmijnen die door de overheid werden geëxploiteerd. Dat waren van west naar oost de Maurits (in Geleen), de Emma (Hoensbroek), de Hendrik (in Brunssum) en de Wilhelmina (in Schaesberg). Van de 8 particuliere mijnen waren er vier van het Oranje-Nassau concern (de mijnzetels Oranje Nassau I, III en IV in Heerlen en de Oranje Nassau II in Schaesberg), twee van Laura en Vereeniging (de mijnen Laura en de Julia, beide in Eygelshoven) en daarnaast nog de Domaniale mijn en de Willem-Sophia, beide in Kerkrade. Ten oosten van Nederlands Limburg bevond het mijnbouwgebied van Aken met een tiental steenkoolmijnen. De laatste nog in productie zijnde mijnen uit dit Duitse gebied werden eind jaren negentig van de vorige eeuw gesloten.

2. Historisch overzicht

2.1 Nederlands Limburg

De aanwezigheid van steenkolen in Nederlands Limburg was al van oudsher bekend. Al in de Middeleeuwen werden er in de omgeving van Kerkrade steenkolen gedolven. Dat was mogelijk omdat de steenkoollagen in het dal van het riviertje de Worm aan de oppervlakte kwamen. Vanaf de dertiende eeuw gingen de kolendelvers ook lagen op grotere diepte ontginnen en ging men met behulp van schachtjes de ondergrond in. De koolgroeven werden geëxploiteerd door particuliere kolengravers: *Koelgrevere* of *Köhler*. Deze kolendelvers waren vaak verenigd in kleine groepjes: de *Köhlergesellschaften*.

In 1741 nam de abdij Kloosterrade of Rolduc, in de buurt van Kerkrade, één van die mijnbedrijven onder eigen beheer. Men

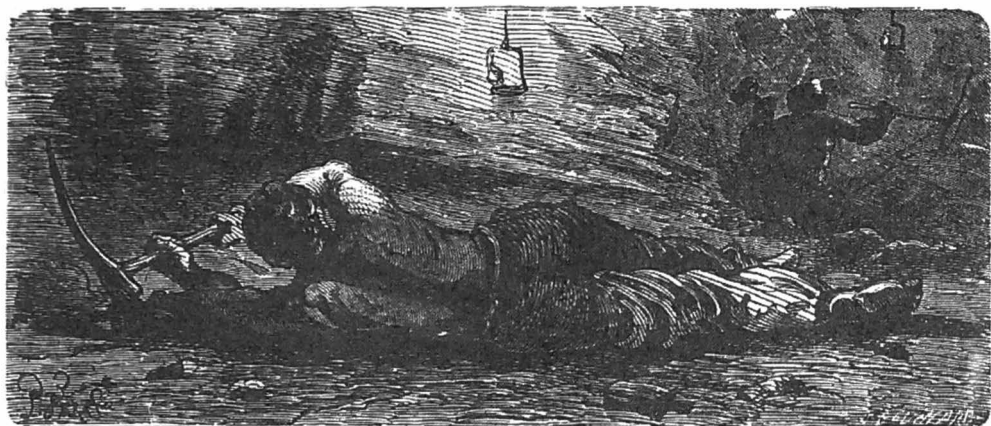
begon toen de technische uitrusting te verbeteren. Vooral de afvoer van het mijnwater werd grondig aangepakt, want doordat er op grotere diepte werd gewerkt ontstond er ook meer watertoevloed. Daarbij werd gebruik gemaakt van houten pompinstallaties voor het omhoogpompen van het mijnwater. De pomp werd aangedreven door middel van paarden of met behulp van een waterrad. Een dergelijke installatie wordt in archiefstukken met de term *pompenwerck* aangeduid. Het transport ondergronds gebeurde met behulp van de zogeheten *hoent* of *hont*, een van wilgentenen gevlochten slede waarmee de steenkolen in de mijn naar de schacht werden vervoerd.

In de loop van de jaren steeg het aantal mijnwerkers en werden meer schachten aangelegd. En tegen het einde van de achttiende eeuw kon men spreken van een voor die tijd bloeiende mijnontginning. Er werden rond die tijd ongeveer 50.000 ton kolen per jaar geproduceerd.

In de Franse tijd (1793-1815) nam de Franse staat de mijn in beslag. De mijn die inmiddels Domaniale mijn genoemd werd, raakte door slecht beheer in verval en werd rond 1800 gesloten. Vanaf 1815, met een onderbreking in de Belgische periode 1830 – 1839, werd de mijn door de Nederlandse Staat geëxploiteerd. Naast de Domaniale mijn bestond er op dat moment nog een tweede mijn op Nederlands grondgebied. Deze mijn, de Neuprick, was in handen van particulieren.

Vanwege de slechte verkeersverbindingen van de Domaniale mijn en de daardoor veroorzaakte afzetproblemen, werd in 1842 bij de Staten-Generaal een voorstel ingediend tot aanleg van een spoorwegverbinding Aken-Maastricht met een zijlijn van Simpelveld naar de Domaniale mijn. Nadat de Staten-Generaal geweigerd hadden om hiervoor geld ter beschikking te stellen, stelde een consortium van particulieren voor, de spoorlijn op hun kosten te bouwen. Voorwaarde was wel dat zij de Domaniale mijn konden pachten. In 1846 werd de Domaniale mijn door de Nederlandse Staat voor 99 jaar verpacht aan de Aken-Maastrichtsche Spoorwegmaatschappij. (Noot 2)

In 1882 werd het ondergrondse bedrijf van de Domaniale mijn beschreven in een bijdrage in het tijdschrift *Eigen Haard*. (Noot 3)
De schachtkooi waarmee de mijnwerkers naar het ondergrondse

Het loshakken der steenkool.

Loshakken van de steenkool in de Domaniale mijn in Kerkrade (1882)

gedeelte van de mijn werden vervoerd, werd toen al met behulp van een stoommachine op- en neergelaten. Daarnaast kon men ook nog steeds met behulp van ladders het ondergronds bedrijf bereiken. Het transport van de kolen vond in de grotere gangen plaats met behulp van paarden, die ook ondergronds een stal hadden. In kleinere gangen werden de mijnwagens door kinderen naar de schachten getrokken. De kolen werden liggend met behulp van de pikhouweel, de *bickel* losgemaakt; de werkplek werd verlicht met behulp van een olielampje, dat ook wel *sjwaampot* werd genoemd. *Sjwame* betekent in het lokale dialect 'walmen'.

Rond 1850-1860 steeg de vraag naar steenkolen krachtig. Dit had in Nederlands Limburg tot gevolg dat er een aanzienlijk aantal proefboringen werden gedaan. Tot de aanleg van nieuwe mijnen kwam het echter niet, vooral veroorzaakt door het ontbreken van goede verkeersverbindingen. Pas toen in 1893 concessie werd verleend voor de aanleg van de spoorlijn Sittard-Heerlen-Herzogenrath, kon er in Zuid-Limburg een echte mijnindustrie ontstaan. Uit de samenwerking tussen de bouwer van de spoorlijn, H. Sarolea, en de Duitse gebroeders Honigmann, mijnontginners en industriëlen uit Aken, ontstond een samenwerking die resulteerde in de "N.V. Maatschappij tot Exploitatie van Limburgsche Steenkoolmijnen genaamd Oranje-Nassau te Heerlen". In 1893 werd aan deze maatschappij concessie verleend en in 1899 ging de mijn Oranje-Nassau I

in productie. Rond 1900 kwam ook de exploitatie van andere particuliere mijnen in Nederlands Limburg op gang: in 1901 de mijn Willem-Sophia in Spekholzerheide, eigendom van de "S.A. des Charbonnages Néerlandais Willem-Sophia" en in 1907 respectievelijk 1926 de Eijgelshovense mijnen Laura en Julia geëxploiteerd door de Belgische maatschappij "Société des Charbonnages Réunis Laura en Vereeniging" uit Brussel.

In 1900 besloot de regering een wetsvoorstel in te dienen om het hele Zuid-Limburgse kolengebied, voor zover nog niet aan particulieren in concessie gegeven, voor ontginning van staatswege te reserveren. In 1902 werd de uitsluitend door de Staat gefinancierde onderneming "Staatsmijnen in Limburg" opgericht. Als eerste staatsmijn kwam de mijn Wilhelmina te Terwinselen in 1909 in bedrijf. De staatsmijn Emma te Treebeek volgde in 1914, de staatsmijn Hendrik in de gemeente Brunssum in 1918. De laatste staatsmijn die in exploitatie werd genomen was de mijn Maurits in Geleen. Daar werd de productie in 1926 gestart. (Noot 4)

De Nederlandse mijnindustrie heeft wat betreft haar afzet in haar vrij korte bestaan altijd concurrentie ondervonden van de steenkoolmijnbouw uit Europa en Amerika. In de jaren zestig kwam daar door de aardgasvondst in Slochteren nog bij dat de Nederlandse markt voor huisbrandkolen steeds kleiner werd. Daarom werd besloten de mijnen in snel tempo te sluiten en met de afbraak van de mijnen Oranje Nassau I en Julia in 1974 kwam dan ook een definitief einde aan de steenkoolmijnbouw in Nederland.

2.2 *Belgisch Limburg*

In Belgisch Limburg duurde het nog tot eind negentiende eeuw voordat de mijnbouw op gang kwam. In 1870 en 1871 werden in Nederlands Limburg ten noordwesten van al bestaande vindplaatsen boringen ondernomen door een groep ingenieurs onder leiding van Louis Jourdain en Evence Coppée. In 1874 werden deze boringen met succes bekroond en op basis van deze resultaten voorspelde de Leuvense hoogleraar Guillaume Lambert dat er naast de in het Waalse bekken aanwezige steenkool een tweede, noordelijker gelegen steenkoolgordel in Belgisch Limburg aanwezig zou zijn. In 1901 werd door André

Dumont op het grondgebied van de gemeente As voor het eerst de steenkool bereikt. Daarna werden ook op andere plaatsen succesvolle boringen gedaan die leidden tot de indiening van een groot aantal concessieaanvragen. Als eerste werd in 1906 de concessie Genk - Zutendaal toegekend aan de exploitatiemaatschappij S.A. des Charbonnages de Ressaix. De eerste mijnzetel werd in Winterslag opgericht.

Het duurde nog tot 1917 voordat de mijnzetel Winterslag in productie kon gaan. Dat had te maken met moeilijkheden bij het delven van de schachten, maar vooral ook door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. De overige bedrijven waarvan de exploitatiezetels zich bevonden in Eisden, Beringen, Waterschei, Zwartberg, Zolder en Houthalen, kwamen tussen 1923 en 1939 in productie. In vergelijking met de Nederlandse bedrijven was dat dus bijna 20 jaar later. De exploitatiemaatschappijen van de Limburgse mijnen waren volledig in handen van Waals en Frans kapitaal. Zo was bijvoorbeeld het Waalse staalbedrijf John Cockerill grootaandeelhouder van de mijn van Zwartberg. Dat is begrijpelijk wanneer men bedenkt dat deze mijn evenals de meeste andere Belgisch Limburgse mijnen, cokeskolen produceerde die in grote hoeveelheden bij het productieproces van staal nodig waren. (Noot 5) Uiteraard had deze situatie gevolgen voor de taaltoestanden in en rond het mijnbedrijf in Belgisch Limburg.

3. De mijnbouwtaal in de beide Limburgen

195

3.1 De periode vóór 1700

Zoals gezegd kende Nederlands Limburg in tegenstelling tot Belgisch Limburg een pre-industriële fase in het delven van kolen. In het dal van het riviertje de Worm in de buurt van Kerkrade heeft men eeuwenlang kolen gedolven met beperkte technische middelen. (Noot 6) De eerste schriftelijke bronnen uit dat gebied waarin over de mijnbouw bericht wordt, stammen uit de 16^e eeuw. De technische middelen waarmee gewerkt werd, waren vrij primitief en daarom is de vakwoordenschat vrij klein. Uit onderzoek van bronnenmateriaal bleek dat het om ongeveer 40 vaktermen ging. (Noot 7) Een aantal daarvan zijn hier met hun betekenis bijeengezet; in cursief zijn een paar (etymologische)

opmerkingen door de auteur van deze bijdrage toegevoegd:

Adit, aat, aeth	Ondergronds afvoerkanaal voor mijnwater <i>Een ontleding aan het Latijnse aquaductus.</i>
(de coul) bevaren, bereyden	Het ondergrondse deel van de mijn controleren <i>Coul: dit dialectwoord, uitgesproken als koel, wordt ook nu nog in Nl. Limb. voor 'mijn' gebruikt; het betekent letterlijk 'kuil'.</i>
Bickel	Pikkel, hak.
Brugge	Deel van een kolenlaag die uit veiligheidsoverwegingen niet mag worden afgebouwd.
Coelwerck, coolcuyle, koule	Steenkoolmijn.
Gesellen, meesters	Mensen die werkzaam zijn in een steenkoolmijn.
Getuyg	Gereedschap.
Pompenschacht	Schacht waarlangs het mijnwater naar boven gepompt wordt.
Vlos	Watertoevloed in de mijn; <i>vgl. het Hgd. Fluss.</i>
Waarschacht	Schacht waarlangs men het ondergrondse deel van de mijn kan bereiken.

In de 18^e eeuw, als ook de bij Kerkrade gelegen abdij Rolduc met het ontginnen van steenkoolmijnen begint, worden regelmatig mijnbouwkundige vaklieden uit Luik naar het gebied gehaald. In deze periode vindt men ook Luikse en Franse mijnbouwtermen in de archieven terug. Maar ze hebben de woorden uit de lokale taal echter nooit kunnen verdrijven. Ook hiervan een paar voorbeelden, in dit geval uit een rekeningenboek, het *Liber Computuum* uit de periode 1774 - 1783 met de uitgaven en inkomsten van de mijnbouw van de abdij Rolduc. (Noot 8) In het eerste deel van het volgende overzicht staan een aantal Franse woorden uit dit rekeningenboek, in het tweede voorbeelden van

woorden uit de lokale volkstaal:

Beurre	Schacht.
Houillerie	Steenkoolmijn.
Houilles	Kolen.
Porteuses	Vrouwen die bovengronds voor het transport van de kolen zorgden.
Schachthondt	Vergoeding voor de eigenaar onder wiens grond kolen gewonnen werden.
Weyerleuth	Personeel dat de ondergrondse afvoerkanalen moest onderhouden; <i>letterlijk: wijerlieden; wijer is het lokale dialectwoord voor 'vijver', een ontlening aan het Lat. vivarium.</i>
Drinckgeld	Gratificatie voor het personeel.

3.2 De negentiende eeuw

Na 1850 begon de invloed van het Frans en het Waals in de mijnbouwtaal geleidelijk af te nemen. De Duitse invloed nam daarentegen geweldig toe. Dat had vooral te maken met het feit dat de Duitse steenkoolmijnbouw zich in die periode sterk uitbreidde. Door de slechte wegverbindingen met het Nederlandse achterland oriënteerde de Domaniale mijn zich steeds meer op Duitsland, en in het bijzonder op het gebied rond Aken. Hier lag hetzelfde kolenbekken en ontwikkelde zich snel een nieuw afzetgebied.

In 1898 publiceerde Franz Büttgenbach een Duitstalig boekje waarin hij probeert aan te tonen dat de mijnbouw in Kerkrade tot de oudste van Europa gerekend moest worden. In het boek gaf Büttgenbach ook een lijstje met ongeveer 40 woorden waarvan hij beweerde dat ze in het *Kohlenländchen* (zo werd het gebied rond Kerkrade toen genoemd TvdW) nog uitsluitend door de oudere generatie mijnwerkers werden gebruikt. Hij schreef daar: "De jongere generatie kent ze nog wel, maar gebruikt onder invloed

van andere elementen, met name de mijnscholen (*Bergschulen*) waar uitsluitend in de Duitse taal les wordt gegeven, steeds meer die Duitse begrippen. Zo zullen deze oeroude uitdrukkingen met de tijd verdwijnen en na enige generaties ook nauwelijks nog bekend zijn.” (Noot 9)

Een aantal woorden uit de lijst van Büttgenbach zijn hieronder weergegeven; de opmerkingen in cursief zijn wederom door de auteur van deze bijdrage toegevoegd:

Kull	Steenkoolmijn.
Meesterkneët	Opzichter.
Gezüg	Gereedschap van de mijnwerker.
Vuhshammer	Handhamer; <i>letterlijke vertaling: vuisthamer.</i>
Berg	Bovenzijde steenkoollaag.
Wank	Onderzijde steenkoollaag; <i>letterlijke vertaling: wand.</i>
Magerang	Ongesorteerde schachtkolen.
Stipp	Ondersteuning, stijl.
Wenkbahn	Luchtgalerij; <i>letterlijke vertaling: windbaan.</i>
Kulkutsch	Mijnhoed, -pet.
Dat Schwartz	Steenkoolpijler, de kolen die afgebouwd gaan worden; <i>letterlijke vertaling: dat zwarte.</i>
Vüer	Mijngas.
Aftreck	Losvloer (bij de schacht).
Onduëgt	Storing in de steenkoollaag; <i>letterlijke vertaling: ondeugd.</i>
Bläg	Drinkbus; <i>letterlijk 'blik'; de dialecten in dit gebied hebben de Hoogduitse klankverschuiving ondergaan; vgl. het Hgd. Blech.</i>

3.3 De twintigste eeuw – Nederlands Limburg

In Nederlands Limburg treedt na 1900 in de mijnbouw de industriële fase in en ontstaat er een kolossale uitbreiding van

de koolwinning. Afgezien van Kerkrade waar in het begin van de twintigste eeuw een gevestigde mijnwerkersstand bestond die als volkseigen werd geaccepteerd, was de animo bij de plaatselijke bevolking in Heerlen en omgeving niet groot om in de mijnen te gaan werken. Boeren, geestelijken en schrijvers ageerden om verschillende redenen tegen de grootschalige mijnbouw in Zuid-Limburg. Men vreesde de teloorgang van het goede, Limburgse volkskarakter en het katholieke geloofsleven. De plaatselijke bevolking, veelal agrarisch van aard, was tegen het onregelmatige leven van de mijnwerker met zijn nachtdiensten. Men vond het werken in de mijn smerig en gevaarlijk en met name de boeren waren bang geen arbeidskrachten meer te krijgen door de aantrekkingskracht van de mijnindustrie. De directies van de mijnen zagen zich genoodzaakt elders werknemers te gaan werven. Men probeerde vooral uit de omliggende Duitse plaatsen arbeidskrachten te halen, maar men moest ook vaak verder weg. Heerlen, dat in 1900 een plaats was met ruim 6000 inwoners, kende in 1950 een inwonertal van ruim 60.000 personen. Eenzelfde stormachtige groei maakte men in Hoensbroek, Brunssum, Kerkrade en Geleen door.

De overgang van een bijna zuiver agrarische structuur naar een praktisch geheel industriële maatschappij bracht uiteraard de nodige problemen met zich mee. In 1908 al wordt er gewaarschuwd tegen de vreemdelingen "die de pest van zedeloosheid en bandeloosheid ook onder de landskinderen brengen". (Noot 10) In 1906 vestigden zich alleen al in Heerlen tijdelijk bijna 500 mannen en 400 vrouwen uit het buitenland. Dat

Belegschaft der Anlage „Carl“

ab 1. September 1904.

unter Tage

was ruim 10 procent van de gehele bevolking.

Zoals gezegd waren het vooral Duitsers die in groten getale in de Limburgse mijnen kwamen werken. In 1930 was bijvoorbeeld 32 procent van de mijnwerkers in de Nederlands Limburgse mijnen buitenlander, waarvan 20 procent Duitsers. (Noot 11) Ook in de bedrijfsleiding van met name de particuliere mijnen was het Duitse aandeel sterk vertegenwoordigd. Daarom was in de eerste decennia van de exploitatie de voertaal op veel particuliere mijnen dan ook het Duits. Dat was bijvoorbeeld het geval op de Oranje Nassau II in Schaesberg en op de mijn Laura van Laura en Vereeniging in Eyselshoven.

Dat het leidinggevend personeel van de bedrijven Duits georiënteerd was had twee oorzaken. Ten eerste bestond er in Nederland tot 1913 geen eigen mijnschool waar opzichters konden worden opgeleid. Wel was er in het naburige Duitsland, in Bardenberg en later in Aken een mijnschool. Veel opzichters in de Limburgse mijnen met hun technische kennis en hun Duitse terminologie kwamen van deze school. Pas in 1913 kwam er ook in Heerlen een mijnschool. Maar de Duitse invloed bleef sterk aanwezig want ook op deze school werd nog lang van Duitstalige vakliteratuur gebruik gemaakt. Een voorbeeld van een dergelijk Duits leerboek was *Kurzer Leitfadens der Bergbaukunde* van F. Heise en F. Herbst uit 1914. Veel generaties opzichters, zelfs nog na de Tweede Wereldoorlog, zijn in Nederland met behulp van dit handboek vertrouwd gemaakt met de mijnbouwkunde.

200

Al vrij vroeg in de twintigste eeuw worden er in Nederlands Limburg al pogingen ondernomen om de mijnbouwvaktaal te standaardiseren. Dat was ook wel begrijpelijk want de spraakverwarring ondergronds zorgde vaak voor onveilige situaties omdat men zich onderling niet begreep. De vraag naar een Nederlandstalige terminologie kwam met name ook van de Staatsmijnen, want in dit bedrijf mochten geen buitenlanders tewerkgesteld worden en wilde men 'buitenlandse invloeden' tot het minimum beperken.

De eerste aanzet om te komen tot een genormeerde mijnbouwterminologie werd in 1918 genomen door de

Mijnbouwkundige sectie van het Geologisch-Mijnbouwkundig Genootschap voor Nederland en Koloniën. Tijdens een vergadering van dit genootschap in Heerlen werd besloten tot het samenstellen van een lijst met mijnbouwkundige benamingen. In het archief van dit genootschap bevond zich een publicatie *Proeve eener Nederlandsche Terminologie op het gebied van den Mijnbouw, de Aardrijkskunde, de Metaalbereidkunde en aanverwante vakken*, die was uitgegeven door de Nederlandse Mijnbouwkundige Vereeniging. Deze thematisch geordende lijst bevatte de Nederlandse mijntermen, en hun vertaling in Frans, Duits en Engels. Sommige woorden waren ook van een toelichting voorzien. Het boekje werd aan alle leden van de mijnbouwkundige sectie van het genootschap toegezonden met de vraag eventuele fouten te verbeteren en de lijst aan te vullen. Doel was de uitgave van een vijftalig mijnbouwkundig woordenboek, vijftalig omdat het in de bedoeling lag om ook Spaanse termen in het boek op te nemen. Dit initiatief heeft echter niet geleid tot een dergelijk woordenboek.

Het materiaal werd wel gebruikt voor de *Mijnbouwkundige Nomenclator* die in 1949 werd uitgebracht door hetzelfde Geologisch-Mijnbouwkundig Genootschap voor Nederland en Koloniën. (Noot 12) Deze *Nomenclator* was thematisch geordend. Alle termen rond bijvoorbeeld het ondersteunen van de mijngangen of de winning van steenkool waren daarbij in één hoofdstuk bijeengezet. De *Nomenclator* gaf bij de Nederlandse vorm ook de vergelijkbare Engelse, Franse, Duitse en Spaanse vormen. In het alfabetische register werd bij gebruikelijke germanismen naar 'verbeterde' woorden verwezen. Wegens het praktische nut werd de *Nomenclator* veel gebruikt op de Limburgse mijnen.

In 1952 stelde de Centrale Taalcommissie voor de Techniek een woordenlijst samen over de mijnbouwkunde waarin ernaar werd gestreefd de mijntaal van germanismen te zuiveren: *dak* in plaats van het *hangende* (vgl. Duits *das Hangende*), *winning* in plaats van *afbouw* (Duits *Abbau*), *helling* in plaats van *invallen* (Duits *das Einfallen*) enz. (Noot 13)

De ontwikkelde woordenlijsten werden in de loop van de volgende decennia ook veel gebruikt op de mijnen. Een verspreiding van

SOCIÉTÉ ANONYME
DES
CHARBONNAGES DE BEERINGEN

RÈGLEMENT D'ATELIER

(FRANÇAIS-FLAMAND)

202

BRUXELLES
IMPRIMERIE TYPO-LITHOGRAPHIQUE F. NYS
11, Rue de l'Ecuyer, Téléphone 5599

1911

de Nederlandse vormen werd verder ook in de hand gewerkt door het feit dat vanaf de jaren '50 het lesmateriaal dat op de Ondergrondse Vakscholen werd gebruikt, centraal werd ontwikkeld voor alle Limburgse mijnen. De Staatsmijnen speelden daar een belangrijke rol bij. Op de Ondergrondse Vakscholen leerden jongens van 14 tot 17 jaar het vak van mijnwerker. De opleiding bestond uit halve dagen leren en halve dagen werken. Bij de school hoorde een leermijn, waarin de leerlingen alvast kennis konden maken met het werk onder de grond. Voorbeelden van dergelijke, centraal ontwikkelde handboeken waren onder meer het *Handboek houwer* en de zesdelige reeks *Mijnbouwkunde*, een lessenreeks voor de opleiding van ondergronds personeel die in de tweede helft van de jaren '60 op de Limburgse mijnen werd gebruikt.

Wanneer we de mijnbouwtaal uit de handboeken en publicaties aan het eind van de jaren 60 van de vorige eeuw vergelijken, kunnen we vaststellen dat de Hoogduitse invloed plaats heeft moeten maken voor een eigen Nederlandstalige mijnbouwterminologie. Die gestandaardiseerde vaktaal wordt ook door het hogere personeel gebruikt. Daarnaast is er de vaktaal van de mijnwerkers zelf, op de werkvloer en in de pijlers ondergronds. Daar komen sporadisch nog Duitse ontleningen in voor en – vooral in Kerkrade – dialectwoorden.

3.4 De twintigste eeuw – Belgisch Limburg

Toen in 1901 in As de eerste aanzet wordt gegeven tot de exploitatie van steenkoollagen, betekende dit ook voor Belgisch Limburg grote veranderingen. De agrarische, en ook armoedige Kempen maakte in een korte tijd een enorme ontwikkeling door. Genk, het latere middelpunt van de Kempense mijnindustrie, was in 1900 een dorp met 2.500 inwoners. In 1950 waren er dat 44.000. Zonhoven had in 1900 een kleine 3.000 inwoners en in 1952 ruim 9000. (Noot 14) De bevolking was in Genk en Eisdon in 1935 vertienvoudigd vergeleken met die van 1900. (Noot 15) De bevolkingsgroei in deze plaatsen werd veroorzaakt door de grote vraag naar arbeiders op de mijnen. De bedrijven haalden hun personeel noodgedwongen dan ook uit allerlei streken. Zo had de André Dumont-mijn in Waterschei in 1930 bijvoorbeeld

ruim 3.500 Limburgers in dienst, 669 arbeiders uit andere Belgische provincies en 1.585 arbeiders uit andere landen. (Noot 16) Op de mijn in Winterslag was in 1936 de verhouding zelfs: één vreemde arbeider op twee Belgische arbeiders.

Dat men zoveel buitenlandse arbeiders moest aantrekken, lag o.a. aan het feit dat de Limburgse arbeider en boerenzoon een afkeer had van het mijnbedrijf. Zeker in het begin van de mijnbouw was er bij de autochtone boerenbevolking een sterke weerstand tegen het werken in de mijn. Hierdoor kwam het ook dat er weinig of geen plaatselijke dialectwoorden uit bijvoorbeeld de landbouwerstaal ingang konden vinden in de terminologie rondom de mijnbouw. En evenzeer dat er weinig klankkenmerken van de lokale dialecten in de mijnbouwtaal werden opgenomen.

Lange tijd was in de Belgisch Limburgse mijnen het Frans de voertaal. Daar ging een sterke Waalse invloed aan vooraf. De allereerste mijnwerkers waren Walen en kwamen voor het merendeel uit Henegouwen. Daarbij voegden zich al vrij spoedig Limburgers die in de Luikse mijnen hadden gewerkt. Zij brachten eveneens Waalse mijnbouwtermen mee uit het Luikse mijngebied. Het gebruik van Waalse en Franse woorden werd verder nog gecultiveerd door het feit dat de bedrijfsleiders en de ingenieurs van Waalse of Franse komaf waren.

In de jaren dertig groeide het besef dat het geen ideale toestand was, wanneer de arbeiders op eigen bodem door vreemden in een vreemde taal aangesproken en bevolen werden. Het leidde ondergronds bovendien regelmatig tot gevaarlijke toestanden en beïnvloedde daardoor ook het productieproces. Rond de jaren 1935-1936 kreeg het Nederlands dan ook een grotere plaats in de mijnbouwindustrie. De Vlaamse Ingenieursvereniging begon met het samenstellen van een Nederlands-Franse bedrijfsterminologie. Die verscheen in 1942. De lijst bevatte een opsomming van de Nederlandse vakterm, het Franse equivalent en gaf verder bij veel termen een korte toelichting of omschrijving van het begrip. In de inleiding van deze publicatie merkten de samenstellers op: "Met de ontwikkeling van het Limburgsche Kolenbekken en de daarmee gepaard gaanden voortschrijdende aanpassing van de toestanden op taalgebied, werd een

mijnbouwkundig woordenboek steeds meer noodzakelijk, wilde men een einde stellen aan het weelderig tieren van allerlei bastaardtermen en tevens eenvormigheid brengen in de terminologie. De beslissing van de voornaamste bedrijven tot algeheele vernederlandsching van hunne diensten maakte het tenslotte noodig in korten tijd te kunnen beschikken over een betrouwbare technische woordenlijst voor het mijnbedrijf.” (Noot 17)

Na de Tweede Wereldoorlog zien we dat de vernederlandsing van de terminologie zich verder doorzet. Daar draagt de *Handleiding tot de mijnbouwkunde* van J. Dalemans en L. Suetens uit 1947 wezenlijk toe bij. Dit boek werd gebruikt op de mijnbouwschool van Beringen bij de opleiding van opzichters. Gallicismen in de terminologie waren in dit boek vervangen door Nederlandse termen. In de inleiding leggen de auteurs uit wat het doel van deze publicatie is: “Bij de aanvang der steenkolenwinning in onze Kempen, bestond het toezichhoudend personeel in de kolenmijnen hoofdzakelijk en bijna vanzelfsprekend uit vreemde en vooral Waalse elementen. Het is echter spoedig gebleken, dat onze Limburgse mijnwerkers behoefte hadden aan Vlaamse meesters en zo drong zich de noodzakelijkheid op, deze leemte aan te vullen door het opleiden van degelijk geschoolde en gezaghebbende opzichters”. (Noot 18)

In 1952 werd er een akkoord gesloten tussen afgevaardigden-beheerders van alle Limburgse mijnen en de leden van de Limburgse Economische Raad (L.E.R.). In dit akkoord werd vastgelegd dat het bedrijfsleven in de betrekkingen naar buiten en in de interne diensten moest worden vervlaamst, dat arbeiders en bedienden steeds in het Nederlands moesten worden aangesproken en dat Franstalige ingenieurs en bedienden in de kortst mogelijke tijd Nederlands moesten leren.

Mede als gevolg van deze overeenkomst verschenen er in de jaren vijftig verschillende publicaties waarin de nadruk ligt op de vervanging van de Frans/Waalse term door de Nederlandse. Een goed voorbeeld van zo'n uitgave is het boekje dat de mijningenieur J. Defoin ter gelegenheid van de Limburgse dag

in 1958 publiceerde. Het bevat een alfabetische lijst van 555 mijn termen. De woorden zijn gerangschikt op de Nederlandse term en zijn van een korte toelichting voorzien. Soms wordt ook verwezen naar het Franse equivalent of wordt de vergelijkbare term vermeld uit wat de auteur het 'Dialect Belgisch Limburg' (DBL) noemt. Een voorbeeld daarvan is de term *betimmering*, waarnaast het Franse *boisage* wordt vermeld en het dialectwoord *bohetsj* dat in dit geval duidelijk een Waalse achtergrond heeft. (Noot 19)

Toch lijken de pogingen die in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw worden ondernomen door de Kempense steenkoolmijnen om de vaktaal te vernederlandsen niet al te succesvol te zijn geweest. Dat blijkt uit de verschillende omspellijsten die er in de volgende decennia centraal en op de verschillende mijnen blijven verschijnen.

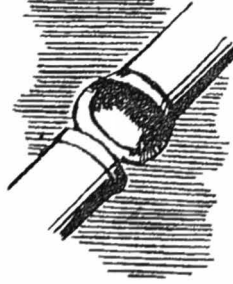

Een voorbeeld van een dergelijke lijst is de publicatie *Aangepaste technische woordenlijst – We zeggen het zo!* Deze ongedateerde lijst werd uitgegeven door de Kempense Steenkoolmijnen. Die zijn in 1967 onder deze naam gaan samenwerken, dus de publicatie is waarschijnlijk van na die datum. De lijst bevat bladzijden met 2 kolommen met als bovenschriften "Wij zeggen voortaan" en "Wij zeggen voortaan niet meer". Onder het eerste opschrift zijn de Nederlandse vaktermen gerangschikt en onder het tweede de Franse en Waalse leenwoorden. (Noot 20)

206

Een voorbeeld van een lijst die op de mijnzetels zelf werd ontwikkeld is de uitgave *Gebruikte technische mijnvaktermen* van de organisatiedienst van de mijnzetel Waterschei. Deze lijst maakt goed duidelijk dat het probleem van de Franse en Waalse leenwoorden tot aan het eind van de exploitatieperiode van de Belgische mijnen heeft bestaan: de lijst is uit 1986, en is dus nog 1 jaar voor de sluiting van deze mijn gemaakt. (Noot 21)

Naast de Waalse en Franse invloeden op de vaktaal, speelde natuurlijk ook nog het probleem dat veel mijnwerkers uit andere landen zoals Italië, aangeworven werden. Voor deze groepen werd een meertalig, geïllustreerd woordenboek uitgebracht

ENGINS A AIR COMPRIMÉ — PERSLUCHT TOESTELLEN
 ARNESI AD'ARIA COMPRESSA
 PRESSLUFTMASCHINEN

 <p>MARTEAU-PIQUEUR AFBOUWHAMER DEMOLITORE ABBAUHÄMMER</p>	 <p>1. AIGUILLE - NAALD AGO - ABBAUSPITZE 2. POIGNÉE - HANDVAT IMPUGNATURA HANDGRIFF</p>	 <p>1. FLEXIBLE - LUCHT- SLANG - FLESSIBILE SCHLAUCH 2. RACCORD - VERBIN- DING - ATTACCO ANSCHLUSSNIPPEL</p>
 <p>MARTEAU-PERFORATEUR BOORHAMER MARTELLO-PERFORATORE BOHRHAMMER</p>	 <p>1.-2. TIGE AVEC TÊTE AMOVIBLE - STANG MET AFNEEMBARE KROON FIORETTO CON TESTA AMOVIBILE - STANG MIT BOHRSCHEIDEN 3. FLEURET A HÉLICE SLANGBOORIJZER FIORETTO CON ELICA SCHLANGENBOHRER</p>	 <p>BURETTE SMEERBUS OLIIATORE ÖLKANNE</p>
 <p>CANAR D'AÉRAGE LUCHTKOKER TUBO PER ARIA WETTERLUTTE</p>	 <p>VENTILATEUR VENTILATOR VENTILATORE VENTILATOR</p>	 <p>SOUFFLEUR LUCHTBLAZER SOFFIATORE D'ARIA DÜSE</p>

waarmee de Nederlandse mijnvaktermen konden worden bijgebracht. Het bestaat uit een afbeelding van het voorwerp of de handeling en daaronder in vier verschillende talen (Frans, Vlaams, Italiaans, Duits) de vakterm. (Noot 22)

Wanneer we de mijnbouwtaal in Vlaanderen aan het eind van de jaren tachtig vergelijken, valt op dat de eigen Nederlandstalige vaktaal vooral wordt gebruikt in handboeken. Op de werkvloer, in de pijler, wordt op dat moment nog steeds vooral een vaktaal gesproken met veel Franse en Waalse leenwoorden. Dat wordt ook bevestigd door de antwoorden in de vragenlijsten van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* uit de eerste helft van de jaren tachtig. Daar blijkt bovendien uit dat de invloed van de lokale dialecten op de vaktaal minimaal is geweest.

4. Tot slot

We kunnen vaststellen dat de invloed van de mijnwerkerstaal en -terminologie op het dialect in de beide Limburgen gering is geweest. Dat heeft verschillende oorzaken. Mijnarbeid werd verricht in een gemengde taalsituatie; mijnarbeid was alleen mannenarbeid en mijnarbeid genoot gering aanzien zeker bij de oorspronkelijk agrarische bevolking van de mijnstreek. Bovendien is de mijnterminologie nog zeer jong. Ze heeft pas in de twintigste eeuw door de grote technologische ontwikkelingen flinke uitbreiding gekregen. En omgekeerd vinden we weinig lexicale sporen van het dialect terug in de mijnbouwvaktaal. Als er een taalkundige ontwikkeling te bespeuren valt, dan geldt voor Belgisch Limburg vooral de ontwikkeling van een sterk Frans-Waals gerichte terminologie naar een uiteindelijk meer aan het Nederlands aangepaste vaktaal: *porion* werd *opzichter*, *beur* werd *schacht*, *piqueur* werd *afbouwhamer*. Voor Nederlands Limburg zien we een overgang van het gebruik van een Duitstalige terminologie naar een meer Nederlandse waarbij woorden als *querslag*, *streb* en *stempel* werden vervangen door *steengang*, *pijler* en *stijl*. In deze twee ontwikkelingen heeft het zogenaamde “kompels” of de taal van Oosteuropese mijnwerkers in de beide Limburgen geen rol van betekenis kunnen spelen. Evenmin hebben andere buitenlandse mijnwerkers, bijvoorbeeld Italianen,

sporen in de mijntaal achtergelaten. Opvallend is ook dat de mijnbedrijven uit de beide gebieden nauwelijks pogingen hebben ondernomen, om gemeenschappelijk een gestandaardiseerde Nederlandse vaktaal te ontwikkelen.

Dit artikel is gebaseerd op een lezing die werd gehouden op een studiedag over 'vakwoordenschat en arbeidersdialekten' op 19 december 2008. Deze studiedag wordt georganiseerd door VIAT vzw en O.F.O.B.I.E (Oost-Vlaamse Federatie voor Oudheidkundig Bodemonderzoek en Industrieel Erfgoed), in samenwerking met VARIATIES vzw, Koepelorganisatie voor Dialecten en Oraal Erfgoed in Vlaanderen en Universiteit Gent, Vakgroep Nederlandse Taalkunde/Woordenboek van de Vlaamse dialecten.

NOTEN

1. Cromptvoets, H. en H. van de Wijngaard, *Woordenboek van de Limburgse Dialecten*. Aflevering II.5, Mijnwerker. Assen 1989.
2. Kreukels, L., *Mijnarbeid: volgzzaamheid en strijdbaarheid*. Assen/ Maastricht 1986, pag. 14.
3. Doyer van Cleeff, G., Een bezoek aan een steenkoolmijn. In: *Eigen Haard*, 1882, pag. 604-608 en 621-624.
4. *Mijnbouwkunde. Leerstof voor de houweroopleiding*. Deel I [z.p.] 1963, pag. 43-45.
5. Pinxten, E.H.K., *Het Kempisch Steenkoolbekken*. Brussel 1937, pag. 33.
6. Lochtman, H., *De mijnvaktaal in het Wormbekken en in de Limburgse mijnstreek*. Doctorale scriptie, Nijmegen 1963, pag. 5.
7. Roukens, W., Bijdrage tot de studie der Limburgsche mijntaal. In: *Veldeke*, jrg. 14 (1939), pag. 29-34 en jrg. 15 (1940), pag. 26-28.
8. Lochtman, pag. 108-109.
9. Büttgenbach, F., *Der erste Steinkohlenbergbau in Europa*. Aachen 1898, pag. 22. De geciteerde tekst hierboven is een vertaling. De originele tekst luidt als volgt: "die jüngere Generation kennt sie, gebraucht jedoch, in Folge des Einflusses anderer Elemente, besonders aber der Bergschulen, wo ausschließlich in der offiziellen deutschen Sprache gelehrt wird, allmählich diese; so werden diese uralten Ausdrücke mit der Zeit verschwinden und nach einigen Generationen auch kaum mehr bekannt sein".

10. Vianen, Th., *Bevolkingstoestanden in het Zuid-Limburgse kolenrevier*. Heerlen 1908, pag. 19
11. Lochtman, pag. 35.
12. Nederlandsch geologisch mijnbouwkundig genootschap, *Mijnbouwkundige Nomenclator*. Groningen/Batavia 1949.
13. Centrale Taalcommissie voor de Techniek (C.T.T.), *Mijnbouwkunde: woordenlijst*. Delft 1952.
14. Rubens, A., *Zonhoven. Van Landbouwersgemeente tot mijnwerkersdorp*. Leuven 1953, pag. 100.
15. Pinxten, pag. 252.
16. Pinxten, pag. 103.
17. Vlaamsche Ingenieurs Vereeniging, *Mijnbouwterminologie*. Antwerpen 1942, pag. IV.
18. Daelemans, J. en L. Suetens, *Handleiding tot de mijnbouwkunde*. Antwerpen/Brussel 1947, pag. 5.
19. Defoin, J., *Woordenlijst van mijnvaktermen*. Zonhoven 1958, pag. 19.
20. N.V. Kempense steenkoolmijnen, *Aangepaste technische woordenlijst. We zeggen het zo!* [z.p. en z.j.]
21. Organisatiedienst K.S. Zetel Waterschei, *Gebruikte technische mijnvaktermen*. [Genk] 1986.
22. N.V. Kempense steenkoolmijnen, *Dictionnaire illustré français – flamand – italien et allemand à l'usage des mineurs – Geïllustreerd woordenboek ten gebruike van Franse – Vlaamse – Italiaanse en Duitse mijnwerkers* [z.p. en z.j.]